

Usporedba odnosa prema radu i tehnologiji u marksizmu i anarhoprimitivizmu

---

Pernar, Matija

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:107074>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju

Usporedba odnosa prema radu i tehnologiji u
marksizmu i anarhoprimitivizmu
(završni rad)

Mentor: doc. dr. sc. Neven Petrović

Student: Matija Pernar

JMBAG: 0009037596

Studij: Sveučilišni preddiplomski dvopredmetni studij filozofije i pedagogije

Godina studija: 3. godina

Rijeka, rujan 2019.

Sadržaj:

1. UVOD.....	2
2. ODNOS PREMA RADU I TEHNOLOGIJI U ANARHOPRIMITIVIZMU.....	3
2.1. Pripitomljavanje.....	3
2.2. Industrijalizam i rad.....	5
2.3. Protiv tehnologije.....	7
2.4. Vrijeme.....	10
3. ODNOS PREMA RADU I TEHNOLOGIJI U MARKSIZMU.....	11
3.1. Podjela rada.....	11
3.2. Otušeni rad.....	12
3.3. Moć radničke klase unutar sindikata.....	13
3.4. Pripitomljavanje i utjecaj znanosti na rad.....	14
4. ZAKLJUČAK.....	18
5. SAŽETAK.....	19
6. POPIS LITERATURE.....	20

1. UVOD

Na temu završnog rada odlučio sam se zbog zanimljivosti problematike rada i tehnologije sa stajališta anarhoprimitivizma i marksizma. Te dvije političke filozofije (ukoliko se anarhoprimitivizam uopće može smatrati vezanim uz bilo kakvu politiku) stoje na dijametralno suprotnim stranama vezanim uz rad i tehnologiju. Prva opcija ih radikalno odbacuje, dok ih druga slavi kao nešto što će u datom povijesnom trenutku razviti sve ljudske potencijale.

Primitivisti smatraju da su svi problemi počeli kada su alati počeli služiti za nešto više od onoga što je zahtijevao jednostavan život u prvobitnim zajednicama. Usporedno s upotrebom alata u šire svrhe razvila se tehnologija koja je ovladala ljudskim bićem i kroz svoju evoluciju otuđila čovjeka do razine „kotačića svog mehanizma“. Rad služi kao sredstvo za održavanje tehnologije i za njenu daljnju evoluciju koja će imati negativne posljedice kako za čovjeka, tako i za prirodu koja ga okružuje. Mnogi zagovornici tehnološkog napretka smatraju da je tehnologija pozitivna ako se koristi u svrhu dobrobiti čovječanstva. Međutim, tehnologija je sila koja ne slijedi moralni opis dobrog jer je njezina priroda ovladavanje nad cjelokupnim životom, makar i na štetu.

S druge strane, marksisti vide problem u radu i tehnologiji jedino ako isti predstavljaju otuđenje zbog služenja kapitalističkom sistemu proizvodnje. Kako tehnologija predstavlja proizvodne snage, ona će jednog dana doći do razine gdje će njezin napredak doći u sukob s proizvodnim odnosima te će tada izbiti revolucija koja će čovječanstvo osloboditi od svih nedaća klasnog sustava. Nakon revolucije nastupiti će komunizam od kojeg će početi prava historija čovječanstva. Dakle, tehnologija i rad se gledaju kao nešto pozitivno za progres ljudske vrste.

I primitivizam i marksizam su dvije nepomirljive opcije. Jedna gleda ideal u prošlosti, a druga čeka ideal u budućnosti. Zajednička im je jedino kritika sadašnjeg kapitalističkog sustava te tako mogu doprinijeti rješavanju barem nekih pitanja koja se tiču problema sadašnjice.

2. ODNOS PREMA RADU I TEHNOLOGIJI U ANARHOPRIMITIVIZMU

2.1. Pripitomljavanje

Pripitomljavanje je jedan od centralnih problema u anarhoprimitivizmu. John Zerzan ga definira kao „pokušaj podvrgavanja slobodnih područja nadzoru, zbog sebičnih ciljeva“ (Zerzan 2004, 171). Dalje autor objašnjava da je poljoprivreda ta koja je nakon par milijuna godina od nastanka ljudske vrste promijenila na radikalni način stil života pojedinaca, i to u vrlo kratkom vremenu. Do tada je ljudski život bio ograničen preživljavanjem u prirodnim uvjetima, te postojala je prirodna ravnoteža u odnosima sa cjelokupnom biosferom. Samopripitomljavanje čovjeka dogodilo se sa pojavom simboličke kulture koju su predstavljali obredi, mitovi, umjetnost, pojava jezika, pojam vremena, alati za široku upotrebu. Sve to utjecalo je na daljnje podčinjavanje prirode putem pripitomljavanja životinja i uzgoja biljaka za hranu. Manipulacija i nadzor javljaju se u tom periodu kao glavni motivi koji će pomoći sada ljudima u sjedilačkom načinu života da budu nasuprot prirode umjesto da su njen sastavni dio (Zerzan 2004, 28-29).

Nadzor je postao snažniji kako se pojavila zemljoradnja prije 10.000 godina, te kroz sve produktivniju proizvodnju koju je potaknula. Izravne posljedice zemljoradnje su i podjela rada, naporan rad, razaranje okoliša, uspostavljanje materijalnih temelja društvene hijerarhije, spolna nejednakost, ratovi, uništavanje raznovrsnih izvora prehrane paleolitskih ljudi (Zerzan 2004, 29).

Sve veća unutrašnja kontrola polazi od kontrole nad prirodom i društvom kroz nastanak civilizacije uslijed neolitske revolucije pripitomljavanja. Dolazi do određene simboličke revolucije i preusmjerenja čovjekovog mentaliteta. Zerzan navodi Carla Jaspersa koji je tvrdio da je „aksijalno doba“ prijelomni trenutak u ljudskoj resimbolizaciji (Zerzan 2009, 60-78). Tome u prilog navodi primjer mezopotamskih civilizacija gdje nije postojala razlika između prirodnog i natprirodnog, te mitologija i vjera su bile izjednačavane sa prirodnim pojavama i silama; sada sa društvenim raslojavanjem koje je potaknulo pripitomljavanje dolazi do preokreta u podešavanju svijesti. Prirodni procesi kao izvor značenja su ograničeni zbog sve većih društvenih i ekonomskih tenzija (Zerzan 2009, 60-78).

Nakon slomljene autonomije sela i plemena i narušavanja nekadašnjih izvora zadovoljstva i sigurnosti dolazi do nastanka aksijalnih religija i izravnog uspona imperija u Kini, Indiji i na Zapadu te jačanja tehnoloških sistema:

Pripitomljavanje i civilizacija su pokrenuli taj proces sâmim svojim karakterom, razvijajući tehnologiju kao oblik dominacije nad prirodom i sistem utemeljen na podjeli rada. Rudarstvo se

javlja nešto prije 3000. godine pr. n. e., na Sinaju (rano brončano doba), da bi tokom cijelog trećeg milenija uslijedio snažan razvoj metalurške industrije. Te inovacije su se podudarale s pojavom prvih pravih država i pisma. Imenovanje faza kulturnog razvoja na osnovu metala adekvatno je svjedočanstvo o njihovoj središnjoj ulozi. Metalurgija je dugo podsticala sve ostale proizvodne aktivnosti. Najkasnije do 800 godine pr. n. e., željezno doba je potpuno zahvatilo Zapad, s masovnom proizvodnjom standardiziranih dobara (Zerzan 2009, 60-78).

Norma je postala širenje društva kroz specijalizaciju. Na primjer, nekadašnju autonomiju i samodovoljnost kovača iz brončanog doba koji sami kopaju i obrađuju rudu zamjenjuju specijalisti koji svaki od tih procesa rade posebno. Eroziiju, nestanak šuma i ostalo uništavanje prirode, te napredovanje ratovanja možemo pratiti kroz razvoj željeznih plugova i oružja. Do 6.st. pr.n.e. s podjelom rada i nastankom tržišta ekonomija se više ne temelji na principu samodovoljnosti niti je ograničena na osnovne potrebe (Zerzan 2009, 60-78).

Dokaze svojih stavova Zerzan nalazi također u arheološkim otkrićima privremenih naseobina gdje su oko zgarišta vatre pronađene jednake količine hrane za svaku naseobinu posebno neovisno da li je poglavičina ili bilo čija tuđa , pa zaključuje da ako svatko ima jednaku količinu bilo hrane bilo neke druge svojine možemo smatrati da postoji među ljudima koji su živjeli u njima određena jednakost. Navodi Thomasa Wynna koji je smatrao da je čovjek prije milijun godina imao inteligenciju jednaku kao današnji. Wynn je proučavajući kameno oruđe kojim su se ti ljudi koristili shvatio kompleksnost obrade samog oruđa te zaključio da ga je moguće na taj način obraditi samo uz pomoć finog korištenja motoričkih sposobnosti koje zahtjeva viši stupanj inteligencije. Dalje spominje knjigu Marshalla Shalinsa iz 1976. godine (Ekonomija kamenog doba) u kojoj se na temelju proučavanja modernih lovačko-sakupljačkih društava u njihovom vremenu provedenom u radu vidi da ta društva jako malo vremena provode u njemu (Zerzan 2004, 170-172).

Kako se na polju arheologije i antropologije pojavila nova paradigma koja govori da je život prije pripitomljavanja bio obilježen rasonodom, spolnom jednakošću, zdravljem, povezanošću sa prirodom tako se može usporediti taj način života sa uzrocima poljodjeljstva koja vode smanjenju dijeljenja, porastu nasilja, skraćivanja životne dobi itd. (Zerzan 2004, 169-170).

2.2. Industrijalizam i rad

Sa širenjem industrijskog kapitalizma i tvorničkog sistema nastaju moderna shvaćanja progresa, ideologije, radničkog pokreta, podjele rada. U svom kritiziranju tih početaka industrijalizma Zerzan navodi neke autore koji podržavaju njegova uvjerenja. Rexford Tugwell u svojoj knjizi iz 1933. (*Industrijska disciplina i umijeće upravljanja*) smatra da ako se radnici organiziraju u sindikate lakše pristaju na potčinjavanje te da uvjeti u kojima je rad poniženje nastaju sa pojavom tvornica (Zerzan 1977, 2).

Industrijski kapitalizam duguje uspjeh podjeli rada i sve većoj specijalizaciji i uništavanju svestranog rada prema Adamu Smithu u njegovom „Bogatstvu naroda“ (Zerzan 1977, 9). Thompson navodi radna pravila i radnički život kao uvrede za radnike jer su oni duboko u srcu osjećali se kao pravi proizvođači. Hill zapaža da mali proizvođači gube nezavisnost, raznovrsnost i slobodu sa ograđivanjem zemlje i pojavom tvornica (Zerzan 1977, 15). Thompson tvrdi da se i buntovan karakter predindustrijskog radnika kroz prebijanja „sindikate, globe otkaze mijenjao u poslušnog izvršioca (Zerzan 1977, 17).

U prvih 20 godina 19. stoljeća u Engleskoj se javlja pokret ludizma. Njihovo taktičko sredstvo razbijanja strojeva bilo je prisutno i kroz cijelo 18. stoljeće i obuhvaćalo je osim tekstilnih radnika koji su prvi osnovali pokret ludizma kasnije i rudare te ostala zanimanja kako u loša vremena po njih tako i u dobra. Zerzan želi ukazati time da su radnici osjećali od samih početaka da moraju imati kontrolu nad procesom proizvodnje (Zerzan 1976, 3-4). Kako bi se spriječila neposlušnost radnika u isto vrijeme javljaju se sindikati i moderna policija. Sindikati su se bavili marginalnim preokupacijama kao što su bile dužina radnog vremena, nadnice, prava uprave u kolektivnim pogodbama itd. Takvim djelovanjem sindikati su skretali energiju radnika, stvarali podjele te unosili konfuziju u njihove redove (Zerzan 1976, 7). Bit ludizma Zerzan opisuje na način da uništavanje strojeva koje je bilo metoda otpora prema tadašnjim uvjetima u tvornicama nije bilo zbog pojave novih strojeva već zbog tih strojeva samih koji su pridonijeli nekvalitetnom radu u tekstilnoj proizvodnji 1811. Ovdje nije bio motiv napada u vrijeme ekonomskih padova na proizvodnju u ekonomskom smislu, već se on javlja i na mjestima, primjerice Leicestershire, koja nisu bila u krizi već su bila jak centar vunene proizvodnje.

Problem rada i sindikalizma predstavlja još jedan dio važan u analizi uvjeta radničke klase. Sindikalizam je dao doprinos u razdvajanju radnika nad sredstvima za proizvodnju. Marksisti se slažu s time i gledaju na tvornički sistem kao nužnost. Iako proizvodna uprava mora imati vlast u većini industrijskih operacija, sindikalna uprava se mora odreći miješanja u radni proces kako bi se povećala produktivnost na štetu kreativnosti. Opća ljudska borba za kontrolom nad procesima

proizvodnje se zanemaruje od strane promotora " radne etike" koji rad shvaćaju kao mjesto za ideološku falsifikaciju (Zerzan 1976, 10-11).

Najamni rad i kapital reproducira se kroz svakodnevnu aktivnost radnika. Ta aktivnost reproducira i društvene odnose, ideje svog društva, stanovništvo. Materijalni uvjeti mijenjaju se u kapitalističkom društvu kroz svakodnevni život i stvara svoje društvene oblike. Kapitalizam je potisnuo ranije oblike društvene aktivnosti i sada praktična aktivnost koja predstavlja rad reproducira sam kapitalizam (Perlman 2008, 13).

Aktivnosti koje proširuju kapitalistički oblik društva uključuju prodaju radnog vremena za cijenu, ugrađivanje radnog vremena u robu, potrošnju materijalnih i nematerijalnih roba. Rad je indiferentna i apstraktna aktivnost čija je bit zarađivanje. Njime upravljaju zakoni tržišta i on ima njihovu cijenu. U kapitalističkom društvu rad predstavlja i kopanje, rezbarenje, štampanje koje su u same po sebi zainteresirane aktivnosti , ali sada postaju sredstvo za stjecanje novca umjesto da su živa aktivnost. Rad tada nije živa aktivnost već sredstvo za puko preživljavanje.

Radnik prodaje svoj rad. Time on prestaje biti vlasnik svoje djelatnosti već ju stavlja pod vlasništvo kupca tog rada. On tom prodajom dobiva novac ali cijena tog novca je otuđenje. Radnik postaje kontroliran od strane kupca. Žive aktivnosti radnika postaju aktivnosti kupaca. Inženjeri neke zgrade nisu graditelji te zgrade već kupac koji je kupio njihov rad i time postao graditelj (Perlman 2008, 15).

Cjelokupno čovjekovo istraživanje prirode, od alkemije do fizike, mobilizirano je u potrazi za novim sredstvima za skladištenje rada, za novim stvarima koje bi se mogle prodati. Znanost je u službi kapitala. Kao što su znanstvenici prirodnih i tehničkih znanosti izmislili metode koje olakšavaju ovladavanje prirodom, tako su i eksperti društvenih znanosti osmislili metode ovladavanja radnicima. Znanost kao pomagač kapitalizmu preoblikuje prirodu i čovjeka u sirovinu koja se može dalje obrađivati u proizvode (Perlman 2008, 34-35).

Perlman kaže da se slaže sa Marxom da je sve što je ugrađeno u industrijski sistem i u kapitalistički način proizvodnje okrenuto protiv prirode, života i kulture, te da je znanost u svojem praktičnom djelovanju integralni dio kapitalističke proizvodnje (Perlman 2008, 47).

Na pitanje što ne valja sa podjelom rada Zerzan odgovara da ako želimo od života da masovna proizvodnja postane središnja odrednica u njemu za razliku od prvobitne jednakosti, i netaknute prirode tada je to retoričko pitanje (Zerzan 2004, 172).

Zerzan kao krunu otupljivanja čovjekovog duha vidi kroz specijalizaciju. Specijalizirana tehnologija vrši nadzor nad suvremenim svijetom. Ljudi koji nadziru tu tehnologiju žele stvoriti ovisnost ostatka svijeta o specijaliziranim vještinama kroz mistifikaciju tih vještina i stvaranje

svijesti da se bez njih ne bi mogle obaviti nikakve radnje. Specijalizacijom stvara se hijerarhiju i otuđenje (Zerzan 2004, 196-197). Autonomija pojedinca koji je mogao obavljati više različitih vještina kako bi preživljavao u prirodnoj okolini lovačko-sakupljačkih zajednica zamijenjena je specijaliziranim radnikom koji kao djelić mehanizma otuđen obavlja točno određenu ulogu koju mu diktiraju nadzornici industrijskog sistema.

2. 3. Protiv tehnologije

Smatra se da tehnologija u današnje vrijeme nudi odgovore na sva pitanja i da predstavlja produžetak naših čula. Međutim, anarhoprimitivisti smatraju da je ona postavila probleme za koje nudi rješenja te da umjesto produžetka naših čula ona predstavlja njihovo zatupljivanje. Tehnologija nije neutralna, što znači da je pogrešno mišljenje da se može koristiti u "dobre" ili "zle" svrhe. Ona slijedi sama svoju bit i kako god da ju koristimo imati će negativne posljedice (Zerzan 2004, 121-122). Zerzan se ovdje osvrće i na Marxa koji je u svom pokušaju da odgovori na pitanja o tehnologiji, proizvodnji smatrao da je podjela rada osnovica tih djelatnosti. Međutim, zamjerka Marxu ide da umjesto da je naveo negativnosti u toj podjeli rada on se okreće temama klasne kontrole tehnologije, i na način kako proleterijat mora oteti tehnologiju buržoaziji, te da sama tehnologija predstavlja nešto pozitivno što će doprinijeti procvatu čovjekove vrste (Zerzan 2004, 122).

Adorno i Horkheimer su govorili da ako ne podredi društvo prirodu sebi da će tada priroda podrediti društvo te da ga neće biti (Zerzan 2004, 127).

Razvoj tehnologije i industrijsko društvo možda je povećalo životni standard u zemljama Zapada ali je generalno imalo loše posljedice za cijelu ljudsku vrstu zbog ugrožavanja prirode, psihičkih nestabilnosti koje se javljaju u čovjeku, ljudske degradacije kroz različite društvene poremećaje (Kaczynski 1995, 6). Primjeri su prenaseljenost, izoliranost čovjeka od prirode, brze društvene promjene i uništavanje malih zajednica kao što su plemena. Tehnološki progres povećava izoliranost čovjeka od prirode, agresivnost, stres. Sadašnji stupanj prenaseljenosti društva posljedica je industrijske revolucije koja je u gradove prizvala velik broj ljudi radi otvaranja radnih mjesta za razliku od ruralnih predindustrijskih društva.

Osim toga, tehnologija pogoršava posljedice gomilanja tako što ljudima stavlja na raspolaganje velike ometajuće sile. Na primjer, razne uređaje koji prave buku: motore sa unutrašnjim sagorijevanjem, radio aparate, motocikle, itd. Kada je upotreba tih uređaja neograničena, ljudi koji žele mir i tišinu su frustrirani bukom. Kada je njihova upotreba

ograničena, oni koji koriste te uređaje su frustrirani propisima. Ali, da te mašine nikada nisu izmišljene, među ljudima ne bi bilo tako generiranih sukoba i frustracija. (Kaczynski 1995, 15)

Znanost i tehnologija predstavljaju zamjenske aktivnosti zbog toga jer njihov cilj nije razvoj i dobrobit čovječanstva već potreba za stjecanjem moći i ispunjenje koje donosi sam rad od strane znanstvenika koji se bave njima. Postoje grane znanosti kao arheologija ili komparativna lingvistika za koje se ne može reći da pridonose dobrobiti čovječanstva. Jedini standard prema kojem znanost napreduje su psihološke potrebe znanstvenika i vladinih službenika. Tehnološko društvo se ne može reformirati na način koji bi spriječio progresivno sužavanje sfere ljudske slobode (Kaczynski 1995, 22-23). Sloboda se definira:

Biti slobodan znači imati kontrolu (bilo kao pojedinac, bilo kao član MALE grupe) nad svim pitanjima koja se tiču života i smrti: ishranom, odijevanjem, skloništem i obranom od opasnosti koja može biti prisutna u nekom okruženju. Biti slobodan znači imati moć; ne moć kontrole nad drugim ljudima, već moć kontrole nad okolnostima vlastitog života. . (Kaczynski 1995, 23)

Razvojni trendovi u društvu zaustavljaju bilo kakvu promjenu zamišljenu da zaštiti slobodu od tehnologije jer je prisutna tendencija da tehnologija jača društvo uz veliku cijenu u slobodi i autonomiji. Tehnološki sistem se rukovodi tehničkom nužnošću a ne ideologijom, on je posljedica tehnologije same. Ljudske potrebe treba oblikovati sa potrebama tog sistema jer sistem ne postoji da bi zadovoljavao ljudske potrebe. Ograničenost autonomije se vidi u primjeru malog poduzetnika koji se mora prilagoditi zahtjevima ekonomskog sistema. Zbog konkurencije na tržištu mali poduzetnik mora koristiti neku novu tehnologiju koja se razvije neovisno o svojim željama (Kaczynski 1995, 26).

„Loši“ aspekti tehnologije ne mogu se razdvojiti od „dobrih“ zbog povezanosti dijelova sistema u njoj. Primjer progresa u medicini koji zahtjeva progres u drugim srodnim znanostima kao što su kemija, biologija, zahtjeva također i skupu opremu koju osigurava samo razvijeno tehnološko društvo (Kaczynski 1995, 29).

Tehnologija jača društvena sila od slobode jer ju napada kroz uzastopne kompromise:

Zamislimo slučaj dvojice susjeda, koji posjeduju istu površinu zemlje, ali da je jedan moćniji od drugog. Moćniji traži od onog drugog dio njegove zemlje. Slabiji odbija. Moćniji kaže, „U redu, hajde da napravimo kompromis. Daj mi pola od onoga što sam tražio.“ Slabiji nema mnogo izbora i popušta. Posle nekog vremena, moćni susjed traži još jedan dio zemlje, uz novi kompromis i tako redom. Kroz dugu seriju kompromisa koje nameće

slabijem, onaj moćniji vremenom preotima svu zemlju. Isto je i u sukobu između tehnologije i slobode. (Kaczynski 1995, 30)

Tehnologija prisiljava ljude da ju koriste i time mijenja društvo. Tehničke pogodnosti kao električna energija, vodovodne instalacije, sredstva za komunikaciju jednostavno tjeraju ljude da se koriste njima zbog nametnutog komfora. Tehnološki progres se kreće u jednom pravcu a to je sve veća tehnologizacija. Proces se ne može preokrenuti, možemo zamisliti što bi se dogodilo u društvu kada bi se eliminirali kompjuteri. Ovisnost ljudi o novoj tehnološkoj mogućnosti se može napustiti tek kad se izmisli neka još novija mogućnost od prethodne (Kaczynski 1995, 31). Modifikacije ljudskih bića nastaju kroz razne lijekove koji služe kao primjer kontrole ljudskog ponašanja. Skrивene kamere u prodavaonicama i kompjuteri koji obrađuju informacije o pojedincima predstavljaju tehnike za nadzor. Mediji predstavljaju sredstva propagande za pobjede na izborima, oblikovanje javnog mijenja, prodaju proizvoda. Međutim, usprkos svemu navedenom tehnološka regresija je moguća neovisno o tome što je tehnologija tokom povijesti samo napredovala. Postoje male i organizacijsko-ovisne tehnologije. Mogućnost korištenja malih tehnologija je u manjim zajednicama i njima nije potrebna vanjska podrška te one nisu podložne regresiji. Za razliku od njih organizacijsko-ovisne tehnologije su doživjele regres kada bi društvene organizacije o kojima su ovisne nestale, raspale se itd. Primjer je Rimsko Carstvo kod kojeg su nakon njegovog pada opstale male tehnologije vodenog kotača na mlinu koje se može lako napraviti, dok akvedukti koji predstavljaju organizacijsko-složene tehnologije su propali i nisu se više koristili zbog složenosti sustava izgradnje i održavanja (Kaczynski 1995, 47-48).

Većina tehnologija nakon Industrijske revolucije je organizacijsko-ovisna. Primjer frižidera: tehnologija frižidera bi brzo nestala kada ne bi bilo tvornički proizvedenih dijelova koje lokalni zanatlije sami ne mogu nikako proizvesti a niti mogu proizvesti stabilni izvor energije koji bi ga pokretao. Konačnim slomom industrijskog sistema sve slične tehnologije ako bi se izgubile za jednu generaciju potrebne bi bile generacije da ih obnove isto kako su bile potrebne i kada su ih prvi put izumile (Kaczynski 1995, 49).

Tehnologija govori što je normalno, a što treba isključiti. Zerzan daje primjer iz časopisa *Current Anthropology* iz 1994. profesora Escobara koji kaže da određeno vrijeme stvara neke svoje trenutačne tehnološke imperativne koji opravdavaju tehnološke inovacije tog vremena (Zerzan 2004, 131).

Heidegger zaključuje o tehnologiji da ona označava kraj filozofije zbog toga jer tehnologija toliko zahvaća u društvo da čak i samo mišljenje postaje podložno njoj čime gubi svoju bitnost i svrhu (Zerzan 2004, 129).

2.4. Vrijeme

Otuđenje koje obilježava suvremenu egzistenciju manifestira se i kroz vrijeme. Vrijeme predstavlja konstruiranu dimenziju u društvu koja je dio materijalističkog poimanja svijeta. Kapital vezan uz tehnologiju ne bi mogao postojati bez mjerila vremena. Vrijeme nije neutralno isto kao što tehnologija nije neutralna. Vrijeme ima svoje značenje, razvija se vlastitim snagama i ima svoju autonomiju. Ono određuje kada se ide na rad, predstavlja opnu unutar koje se odvijaju događaji u društvu, te determinira sam razvoj događaja (Zerzan 2004, 95-99).

Ljudski život je usklađen prema vremenu i njegovom tehničkom utjelovljenju jer je ono isto kao i tehnologija i podjela rada društveno priučena pojava. Satni mehanizam dodatno apstrahira i kvantificira iskustvo vremena te doprinosi otuđenju jer mjerenje vremena otvara dodatne mogućnosti tlačenja od strane različitih autoriteta u proizvodnom procesu kapitalizma. Sa pojavom radničke klase u njoj se odrazilo vrijeme kao neovisni apstraktni entitet. Radnička klasa prodaje svoj rad na tržištu u konačno određenom vremenu kada mora obavljati radnu aktivnost. Adam Smith je prihvatio Newtonove ideje rutinizacije na području rada i promicao daljnju podjelu rada kroz svoju fasciniranost vremenom, pa se smatra da su urari omogućili tvornički sustav zbog satnog mehanizma koji određuje početak i kraj radnog vremena. Industrijski proleterijat je nastao na toj disciplini (Zerzan 2004, 106).

Umjesto rasprava o pokušaju otpora prema vremenu i sukoba zbog vremena vode se rasprave o trajanju radnog dana. Oslobođenje sila proizvodnje ovisilo je pobjedi vremena unutar samog industrijalizma kroz standardizaciju svjetskog vremena. Kao što su kompjuteri doveli do homogenizacije mišljenja tako je i standardizacija vremena dovela do pobjede strojnog društva (Zerzan 2004, 106-107).

Ukinuće tehnološkog društva je moguće samo kroz odbacivanje vremena i povijesti. Zerzan navodi Marxa koji opisuje sat kao prvu automatsku mašinu u kojoj je temelj strojne industrije jer je primijenjena u praksu i na njoj je razvijena cijela teorija proizvodnje pravilnih pokreta. Ono što omogućuje tehnološko ubrzanje je vrijeme. Razlog svakodnevnih borbi protiv radničkog sistema u 18. i 19. stoljeću kroz nemire je industrijalizacija vremena (Zerzan 1999, 15-29).

Bit vremena je shvaćena kao apstrakcija koja povezuje sve događaje, a da ipak je neovisna o njima samima. Mehaničko vrijeme je linearno vrijeme koje je zbog satnog mehanizma postalo mehaničko. Pod vlast proizvodnje padaju priroda i sadašnjost tako da vrijeme usklađuje potrebe sustava te proizvodnje (Zerzan 2004, 176-177).

3. ODNOS PREMA RADU I TEHNOLOGIJI U MARKSIZMU

3.1. Podjela rada

Podjela rada je nacionalno-ekonomski izraz društvenosti rada unutar otuđenja, a kako je rad samo izraz čovjekove djelatnosti unutar ospoljenja, ispoljavanja života kao ospoljenja života, to je i podjela rada samo otuđeno, ospoljeno postavljanje čovjekove djelatnosti kao realne rodne djelatnosti ili kao djelatnosti čovjeka kao rodnog bića (Marx 1989, 300).

Marx se osvrće na tumačenje podjele rada Adam Smitha. Smith navodi kako je podjela rada nužna, polagana i postepena konzekvencija sklonosti prema razmjeni i međusobnom trgovanju proizvodima. Sklonost trgovini zajednička je svim ljudima, a posljedica je upotrebe razuma i riječi. Podjela rada daje beskonačnu proizvodnu sposobnost osnovanu na sklonosti prema razmjeni i trgovini koja je uvjetovana upotrebom razuma i jezika. Podjela rada dovodi do različitosti ljudskih talenata (Marx 1989, 300-302).

Prema J. B. Say podjela rada umnožava proizvode društva, njegovu moć i užitke, a uništava, odnosno smanjuje sposobnost svakog individualca. Bez razmjene, koju Say smatra slučajnom, a ne fundamentalnom, proizvodnja se ne može održavati (Marx 1989, 302-303).

Skarbek razlikuje individualne snage, odnosno inteligenciju i fizičku dispoziciju za rad od snaga izvedenih iz društva (razmjena i podjela rada). Nužna pretpostavka razmjene jest privatno vlasništvo.

S druge strane, Mill prikazuje trgovinu kao posljedicu podjele rada. Bogatstvo proizvodnje unaprijeđeno je podjelom rada i primjenom strojeva, što je svojstveno za velike manufakture (Marx 1989, 302-303).

Međutim, cjelokupna moderna nacionalna ekonomija slaže se u tome da se podjela rada i bogatstvo proizvodnje uzajamno uvjetuju te da privatno vlasništvo može samo proizvesti najkorisniju i najobuhvatniju podjelu rada.

3.2. *Otuđeni rad*

Marx razmatra rad, akt otuđenja praktične ljudske djelatnosti s dvije strane; kao odnos radnika prema radu kao proizvodu i stranom predmetu koji vlada njime, i kao odnos rada prema proizvodnom aktu u radu samom. Prvi odnos se temelji na predodžbi vanjskog osjetilnog svijeta kao stranog i neprijateljskog prema samom radniku. Drugi odnos se temelji na njegovoj predodžbi svoje vlastite djelatnosti kao strane djelatnosti koja mu ne pripada. Ovdje dolazi do samootuđenja. Radnik ovdje osjeća nemoć, njegova energija i sam život su usmjereni nasuprot njega (Marx 1989, 249-250).

Ukoliko proizvodi više bogatstva i njegova proizvodnja dobiva više na moći i opsegu, utoliko radnik postaje siromašniji, a i sam postaje utoliko jeftinija roba. Rad ne proizvodi samo robe, već proizvodi sebe sama i radnika kao robu, i to u razmjeru u kojem uopće proizvodi robe. Radnik se prema proizvodu svoga rada odnosi kao prema tuđem predmetu. Prema toj pretpostavci je jasno: ukoliko se radnik svojim radom više izradi, utoliko moćniji postaje tuđi, predmetni svijet koji on stvara sebi. S druge strane, on sam i njegov unutrašnji svijet postaju siromašniji (Marx 1989, 245-246).

Radnik ne može stvarati bez vanjskog svijeta, odnosno prirode. U prirodi je radnik djelatan, iz nje i pomoću nje on proizvodi. Radnik postaje rob svoga predmeta, prvo jer dobiva rad zbog kojeg može egzistirati kao radnik, a drugo jer dobiva sredstva za održavanje zbog čega egzistira kao fizički subjekt. Vrhunac toga ropstva je da se kao radnik može održati samo kao fizički subjekt, a kao fizički subjekt može se održati samo kao radnik (Marx 1989, 247).

Autor dalje navodi da otuđeni rad čini čovjekovu bit sa kojom se je rodio, njegovu prirodnu duhovnu i prirodnu moć tuđom biti te ona postaje sredstvo njegove egzistencije. Otuđeni rad ne samo da otuđuje samu bit čovjeka i njegovo tijelo nego i prirodu izvan njega. Posljedica otuđenja čovjeka od čovjeka je nastala zbog otuđenja čovjeka od svoje djelatnosti kroz otuđenje od proizvoda svog rada. Odnos prema dugom čovjeku determiniran je odnosom čovjeka prema svojem radu i prema sebi samom kao i prema radu drugog čovjeka (Marx 1989, 252).

Samo čovjek sam može biti tuđe biće kome pripada rad i proizvod rada, u čijoj se službi nalazi rad i za čije uživanje postoji proizvod rada. Nastanak otuđenih odnosa u proizvodnji predmeta u samom radu je i nastanak sličnih odnosa prema ljudima koji se odnose prema njegovoj proizvodnji predmeta i njemu kao tuđim i neprijateljskim (Marx 1989, 254).

3.3. Moć radničke klase unutar sindikata

Marx je imao podijeljeno mišljenje prema sindikatima. S jedne strane smatrao je da bi njihove borbe sa kapitalizmom mogle biti isključivo lokalne ili biti pod utjecajem individualnih koristi svojih članova. Tako se dovode u pitanje njihovi motivi u borbi između kapitalista i radničke klase u cjelokupnom klasnom ratu. S druge strane je smatrao da je u njima potencijal za nadvladavanje kapitala i najamnog rada. Oni mogu pridonijeti razvoju klasne solidarnosti i svijesti u borbi protiv poslodavaca kapitalističkog sistema. Borba na mjesnoj razini može prerasti u borbu na nacionalnoj razini.

Međutim, neki poput Lenjina smatrali su da sindikati rade samo na promicanju sindikalne svijesti umjesto klasne svijesti. Sindikati su time zaokupljeni vlastitim borbama na određenom radnom mjestu kao što su povećanje plaća, smanjenje radnog vremena, poboljšanje radnih uvjeta. Ralph Milliband smatra da oni nemaju moći jer na odluke nekog poduzeća mogu samo neizravno utjecati. Richard Hyman kaže da sindikate ne zanima što su radnici u podređenom položaju jer se bavi još uvijek pitanjima poput uvjeta rada gdje vlada dominacija kapitalista na štetu radnika (Haralambos 1989, 259).

U svojoj analizi sindikata V. L. Allen pokazuje da oni ne rade na zastupanju radništva jer ih ekonomski ne štite što je njihova glavna zadaća. Oni djeluju na slobodnom tržištu pogađajući se sa poslodavcima u ime svojih članova ali i sa drugim sindikatima. Takvo takmičenje nije ravnopravno jer nemaju nikakve kontrole nad profitom.

Allen smatra da bez preraspodjele bogatstva i revolucije ne mogu postići niti svoje mnogo umjerenije ciljeve. Oni djeluju u postojećim uvjetima kapitalističkog društva te ga time legitimiziraju (Haralambos 1989,260).

Revolucionarni potencijal radničke klase je otupljen. Razni sindikalni vođe ulaze u političke stranke pa time služe interesima vlada i država čime ne brane interese radnika već ih obuzdavaju.

Nije uklonjen sukob interesa jer je institucionalizacija radničkih udruženja kroz sindikate prebacila prave probleme u stranu. Kapitalisti i radnici su još uvijek na suprotnim strana u svojoj borbi. Kapitalisti uvećavaju svoj profit kao vlasnici proizvodnih snaga na štetu radnika. Hyman govori da ako radnici neće kontrolirati proizvodni proces, neće se moći preoblikovati društvo i nikakva institucionalizacija industrijskog sukoba kroz sindikate neće moći doprinijeti dobrobiti čovjeka (Haralambos 1989, 260).

Usprkos svemu sindikalizam uz štrajkove, sabotaze i ostale oblike radničke borbe protiv industrijske proizvodnje predstavlja samo jedan od izraza sukoba između kapitalista i radništva.

3.4. Pripitomljavanje i utjecaj znanosti na rad

Većina sljedbenika kulta znanosti u biti je pasivna jer smatraju da svaki problem ima svoje znanstveno-tehnološko rješenje i time stavljaju ljudsko biće pod predmet pogodan za manipulaciju. Svako takvo rješenje eliminira ljudski faktor i stvara ljude nesposobne za stvaranje međuljudskih odnosa. Takvo rješenje je kapitalističko rješenje koje otvara perspektivu kontroliranog društva. Znanstvene forme i racionalne strukture koristi kapital u cilju svog održanja. Stranke i ljevice i desnice jednako brane kapital koji se služi tim formama znanosti (Camatte 1973, 7-8). Međutim, Marx je otišao dalje razotkrivajući negativnosti razvoja znanosti po situaciju za ljude i također smatrao da je nužno razvijati znanost i tehnologiju kroz proizvodne snage. Takvo kretanje razvoja proizvodnih snaga će nužno voditi kontradikciji sa proizvodnim odnosima te će se kapitalistički sistem urušiti da bi proizvodne snage se dalje mogle razvijati (Camatte 1973, 8-9).

Camatte dalje piše da znanost koja sama po sebi stoji uz bok kapitala, postaje centralni dio integriranja ljudi i prirode u kompleks proizvodnje jer istražuje sve načine na koje bi mogla prilagoditi ih da savršeno odgovaraju kapitalističkom sistemu (Camatte 1973, 9-10).

Komunizam je mogao početi tek nakon što proleterijat uništi kapitalistički oblik proizvodnje i tako oslobodi proizvodne snage. Problem je nastao što kapitalizam daje poticaj proizvodnim snagama umjesto da ih sputava jer te snage i postoje radi njega a ne zbog ljudi. Pošto je proleterijat time suvišan događa se obrat gdje je kapital taj koji oslobađa proizvodne snage. Taj obrat moguć je zbog razvoja znanosti koja ide uz bok sa pripitomljavanjem ljudi. Pripitomljavanje označava pristanak ljudi na razvoj kapitala kao glavnog nosioca proizvodnih snaga (Camatte 1973, 12).

Ljudi ne mogu vidjeti stvarnost i svoj položaj kao dio povijesnog procesa zbog pripitomljavanja. Kapital je uništio sve stare oblike prethodnih društvenih uređenja i odnosa koji su vladali u njima tako da revolucija ne može biti nešto destruktivno u samom smislu te riječi. Camatte smatra da revolucija će biti povratak nekom obliku zajednice te da će označavati negaciju progresa ili modernosti zbog toga jer kapital u svojoj biti jest znanost (Camatte 1973, 21).

Cijela civilizacija se može svesti na tvrdnju da sve institucije sadašnjeg sistema šire svoju ideologiju kroz različite organizacije, kroz znanost, umjetnost da bi čovjeka prikazale kao jedinku koja je ograničena i ovisna o društvenim uvjetima koji su iznad njega. Počinje se gledati na takav progres sa evolucijske strane kao na nužnost zbog razvoja tehnologije. Tehnologija nam je dala sve blagodati komfora koje imamo i sav potencijal nas kao vrste leži upravo u njoj. Bez nje bi de-evoluirali i ona nas determinira. Među zagovornicima progresa i tehnologije pa i prosječnom

čovjeku današnjice vlada takvo fatalističko gledište (Camatte 1973, 31).

Da bi se oslobodili stiska kapitala moramo odbaciti sve pretpostavke kapitala koje se javljaju u trenutku uništenja primitivnih zajednica. Kapitalizam kao takav neće nikad prestati funkcionirati zbog svoje prilagodljivosti svim mogućim društvenim uvjetima te stoga mora biti odbačen. Mora biti masovno odbačen i problem je da bi to odbacivanje moglo ići kroz jako velik raspon godina. On ne može biti slomljen niti kroz neku nasilnu revoluciju jer i tu je prilagodljiv kroz svoje mehanizme obrane (Camatte 1973, 42-43). Marx je smatrao da će se on sam od sebe urušiti zbog kontradikcija koje vladaju u njemu ali ne smijemo se povoditi za tim konceptom jer za sad se ne vide znaci koji idu tome u prilog.

Ljudska bića postaju vlasništvo kada zamjena vrijednosti postaje anonimna, rad se svodi na apstraktni rad, a ljudska aktivnost na taj rad. Cjelokupna djelatnost čovjeka održava kapital, a ne samo rad koji dodaje staroj vrijednosti novu vrijednost i tako ga održava kako je to mislio Marx. Kapitalizam negira sam pojam klasa pretvarajući proletere u univerzalnu klasu. Kada je proletera pretvorio u proizvodnog radnika univerzalizacijom najamnog rada uspio je postići apsolutnu prevlast ali je time i samog kapitalista kao osobu ukinuo (Camatte 1975, 8-9).

Kapital danas rekonstruira čovjeka, dajući mu oblik i sadržaj; zajedničko biće se pojavljuje samo u obliku kolektivnog radnika, a individualac u obliku potrošača kapitala. On svaki proces pretvara u linearan, vodi k uništenju prirode jer prekida prirodne procese, a ako pri tome ugrozi sebe on se prilagođava (na primjer sredstva protiv zagađenja) (Camatte 1975, 10-11).

Koncept rada u tome je reduktivan jer se odnosi samo na dio ljudske aktivnosti. Drugi dio ljudske aktivnosti predstavljaju ljubav, igra, meditacija čiju autonomiju kapital želi uništiti kako bi sveo čitavu ljudsku aktivnost pod rad. Ako se upadne pod kapitalističku viziju života posvećenu radu takve manifestacije života ostaju po strani. Definicija rada prema Marxu, gdje on rad gleda kao aktivnost mijenjanja prirode iz bio kojeg razloga je neodrživa jer kapital stoji između čovjeka i prirode u kapitalističkom načinu proizvodnje. Priroda postaje po strani i pretvara se u kapital uslijed vremena koje čovjek provodi u radu. Iako Marx kaže da se komunizam ne može svesti na proces prestanka otuđenja rada i gleda na cjelokupnu ljudsku aktivnost, kasniji su marksisti kao na primjer Trocki, smatrali da zbog cilja veće produktivnosti na historiju moramo gledati kao na organiziranje ljudske vrste za rad što predstavlja svojevršno gledište kapitalizma (Camatte 1975, 12).

U ovom trenutku, pred kapitalističkim oblikom proizvodnje nalaze se tri moguća pravca smatra Camatte. Prvi pravac predstavlja mehanički sistem u kojem vlada kapital kao autonoman i gdje čovjek se svodi na oruđe koje koristi kapitalu za njegove ciljeve iako čovjek je još uvijek izvršilac u svemu tome. Drugi pravac bi bila promjena ljudske vrste kroz mutaciju čime bi se dobile neke

drugačije karakteristike. Treći pravac su programirana bića koja nemaju više osobine naše vrste i rade sve što je potrebno pa automatizacija nije potrebna (Camatte 1975, 12-13).

Proleterijat se u "Kapitalu" ne gleda kao na klasu koja će uništiti buržoasko društvo. Umjesto revolucionarnog motiva ovdje se vidi reformistički jer je ovdje radnička klasa zaokupljena borbom za skraćivanje radnog dana, za veće nadnice, protiv teškog rada za žene i djecu i integrirana je u kapitalističko društvo. Camatte smatra da u trećem tomu "Kapitala" i "Kritici Gotskog programa" kod Marxa nema prekida između kapitalizma i komunizma. Nakon revolucije dolazi do prekida samo privremeno jer se razvoj proizvodnih snaga nastavlja. Dolazi do prijelaznog stanja, diktature proleterijata koje predstavlja reformizam u vidu skraćivanja radnog dana i uvođenja radnih priznanica. U ovoj fazi kada je kapitalizam kao sistem srušen više se ne gleda da je cilj ljudskih bića stjecanje bogatstva nego da ona postaju cilj sama sebi. Ali diktatura proleterijata ne nudi neka rješenja kako bi se to postiglo (Camatte 1975, 17).

Ljudi kao slobodne jedinice ne teže da zagospodare proizvodnjom već da stvore između sebe nove odnose koji će biti prostor za drugačije aktivnosti. To se može jedino dogoditi u komunizmu. U komunizmu više ne postoje klase, nema podjele rada koja je te klase i stvorila. Komunizam je zajednica koja izmiruje prirodu i čovjeka. Čovjek na nju sad ne gleda kao objekt koji je stran njegovom subjektu već kao ravnopravni subjekt koji više nije predmet koristi. Čovjek je ukorporiran u prirodu i time postaje naturaliziran a priroda postaje humanizirana. Komunizam predstavlja prvobitnu zajednicu (Camatte 1975, 27-28).

Preobrazba tehnologije je nužna u komunizmu jer ona nije nešto neutralno jer je određena oblikom proizvodnje. Prvobitno tehnologija je bila samo oblik ljudskog bića, a sad je autonomna stvar u službi tlačitelja. Različiti oblici proizvodnje su ti koji tehnologiju razdvajaju od čovjeka.

U primitivnim zajednicama ljudi kontroliraju tehnologiju. Tehnologija je počela da stiče autonomiju u ranom Zapadnom društvu, što je izazivalo nepovjerenje drevnih ljudi. Tehnologija prisiljava čovjeka da imitira prirodu, iako kasnije on može da iznađe postupke koji ne postoje u prirodi; tako čovjek biva podvrgnut jednoj prisilnoj proceduri, imperativu kako uraditi ovo-ili-ono; on kao da gubi sposobnost slobodnog stvaranja. Kada ljudi prestanu da zaziru od tehnologije, oni se istovremeno izmiruju sa umjetnošću, koja je bila prilično prezrena na kraju epohe robovlasničkog društva. Ovo se ponovilo i u vrijeme Renesanse, kada su filozofi opisali čovjeka kao biće koje stvara samo sebe. Ali, razvoj tehnologije nije vodio čovjeka u susret prirodi; naprotiv, razvoj je vodio ka prisvajanju čovjeka i uništenju prirode. Ljudska bića su počela da naglo gube sposobnost stvaranja. U tom smislu, strahovanja drevnih ljudi bila su opravdana. Od filozofa Renesanse, preko Decartesa i Hegela do Marxa, ljudsko biće je bilo definirano u odnosu na tehnologiju i

proizvodnju. (Camatte 1975, 28-29)

Marx kaže u "Grundsriese" da cijelu epohu može ubiti nestanak zatečenog oblika svijesti. Razvoj znanosti može biti dovoljan da uništi prvobitne zajednice. Taj razvoj je jedan oblik proizvodnih snaga ili bogatstva. Prema Marxu kontradikcija se nalazi u tome što bogatstvo je nužno ali ono uništava društvo, te se stoga društvo mora opirati vlastitom razvoju. Znanost omogućuje ovladavanje prirodom i ona je određena razvojem proizvodnih snaga jer i sama predstavlja proizvodnu snagu. Ona predstavlja razvoj i time što je kapitalizam potaknuo razvoj tih snaga koje bi trebale biti za pojedinca, potaknuo je mogućnost autonomije pojedinca (Camatte 1975, 36-37).

4. ZAKLJUČAK

Sve veća unutrašnja kontrola polazi od kontrole nad prirodom i društvom kroz nastanak civilizacije uslijed neolitske revolucije pripitomljavanja. Izravne posljedice zemljoradnje su i podjela rada, naporan rad, razaranje okoliša, uspostavljanje materijalnih temelja društvene hijerarhije, spolna nejednakost, ratovi, uništavanje raznovrsnih izvora prehrane paleolitskih ljudi. Pripitomljavanje i civilizacija su pokrenuli taj proces sânim svojim karakterom, razvijajući tehnologiju kao oblik dominacije nad prirodom i sistem utemeljen na podjeli rada. Industrijski kapitalizam duguje uspjeh podjeli rada i sve većoj specijalizaciji i uništavanju svestranog rada. Najamni rad i kapital reproducira se kroz svakodnevnu aktivnost radnika. Ta aktivnost reproducira i društvene odnose, ideje svog društva, stanovništvo. Anarhoprimitivisti smatraju da je ona postavila probleme za koje nudi rješenja te da umjesto produžetka naših čula ona predstavlja njihovo zatupljivanje. Razvoj tehnologije i industrijsko društvo možda je povećalo životni standard u zemljama Zapada ali je generalno imalo loše posljedice za cijelu ljudsku vrstu zbog ugrožavanja prirode, psihičkih nestabilnosti koje se javljaju u čovjeku, ljudske degradacije kroz različite društvene poremećaje. Tehnologija prisiljava ljude da ju koriste i time mijenja društvo. Kapital vezan uz tehnologiju ne bi mogao postojati bez mjerila vremena. Ljudski život je usklađen prema vremenu i njegovom tehničkom utjelovljenju jer je ono isto kao i tehnologija i podjela rada društveno priučena pojava. Ukinuće tehnološkog društva je moguće samo kroz odbacivanje vremena i povijesti.

Podjela rada umnožava proizvode društva, njegovu moć i užitke, a uništava, odnosno smanjuje sposobnost svakog individualca. Ukoliko proizvodi više bogatstva i njegova proizvodnja dobiva više na moći i opsegu, utoliko radnik postaje siromašniji, a i sam postaje utoliko jeftinija roba. Rad ne proizvodi samo robe, već proizvodi sebe sama i radnika kao robu, i to u razmjeru u kojem uopće proizvodi robe. Znanstvene forme i racionalne strukture koristi kapital u cilju svog održanja. Komunizam je mogao početi tek nakon što proleterijat uništi kapitalistički oblik proizvodnje i tako oslobodi proizvodne snage. Problem je nastao što je kapitalizam davao poticaj proizvodnim snagama umjesto da ih sputava jer te snage i postoje radi njega a ne zbog ljudi. Ljudska bića postaju vlasništvo kada zamjena vrijednosti postaje anonimana, rad se svodi na apstraktni rad, a ljudska aktivnost na taj rad. Ljudi kao slobodne jedinice ne teže da zagospodare proizvodnjom već da stvore između sebe nove odnose koji će biti prostor za drugačije aktivnosti. To se može jedino dogoditi u komunizmu.

5. SAŽETAK

U anarhoprimitivizmu ljudsko otuđenje nastaje sa pripitomljavanjem, tj. ulaskom ljudi u zemljoradničke zajednice i napuštanjem lovačko-sakupljačkog načina života. Početak korištenja tehnologije s vremenom je sve više produbljavao otuđenje i udaljavanje čovjeka od primarne povezanosti s prirodom. Tehnologija nije neutralna, već djeluje po svojim zakonima preuzimajući vlast nad ljudskim životom. Rad, uz tehnologiju, služi dominantnim strukturama društva u potčinjavanju pojedinaca i zajednice. Prema marksizmu, proizvodne snage su ono što je potrebno čovjeku da preoblikuje prirodu. Tehnologija spada u proizvodne snage te ima negativne posljedice po čovjeka i okolinu, ako je u službi kapitala. Otušeni rad je rad koji ljudsko biće pretvara u roba.

Ključne riječi: anarhoprimitivizam, marksizam, otuđenje, pripitomljavanje, rad, tehnologija

6. POPIS LITERATURE

1. Camatte, J. 1973. Against Domestication. *This World We Must Leave and Other Essays*, Autonomedia 1995.
2. Camatte, J. 1975. The Wandering of Humanity. *Black and Red*, Detroit. This World We Must Leave and Other Essays, Autonomedia 1995.
3. Haralambos, M. i Heald, R. 1989. *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus
4. Kaczynski, T. 1995. *Industrijsko društvo i njegova budućnost*. Washington Post: anarhija/blok45
5. Marx, K. i Engels, F. 1989. *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed.
6. Perlman, F. 2003. *Reprodukcija svakodnevnog života i drugi eseji*. Preveo i prilagodio Aleksa Golijanin: anarhija/blok45
7. Zerzan, J. i Zerzan, P. 1976. *Ko je ubio neda luda? Uništavanje mašina u osvit kapitalizma*.
8. Zerzan, J. 1977. *Industrialism and Domestication*. Seattle: Black Eye Press. Preveo i prilagodio Aleksa Golijanin 2009.
9. Zerzan, J. *Elements of Refusal*, CAL Press 1999, str. 15–29 (1st edition Left Bank Books, Seattle 1988).
10. Zerzan, J. *Twilight of the Machines*, Anarchy: A Journal of Desire Armed, br. 54, jesen/zima 2002-2003. *Twilight of the Machines*, Feral House, 2008, pp. 59–68. Džon Zerzan, *Sumrak mašina*, Službeni Glasnik, Beograd, 2009, str. 119–135.
11. Zerzan, J. 2004. *Anarhoprimitivizam protiv civilizacije*. Zagreb: Jesenski i Turk.

